

RASSO KNOLLER

PÕHJAMAAD

ÜHE REGIOONI PORTREE

TÕLKINUD HANNA MILLER

Originaali tiitel: Rasso Knoller. Nordeuropa. Porträt einer Region.

Ch. Links Verlag, Berlin

Toimetanud Ivika Arumäe

Keeletoimetanud Piret Pihlak

Kujundanud Jan Garshnek

Küljendanud Erje Hakman

Kaanefotod: © Shutterstock

© Christoph Links Verlag GmbH, Berlin 2014

Tõlge eesti keelde © Hanna Miller ja kirjastus Argo, 2019

www.argokirjastus.ee

ISBN 978-9949-607-81-5

Trükitud Tallinna Raamatutrükikojas

SISUKORD

SISSEJUHATUS. KAS SKANDINAAVIA VÕI PÕHJA-EUROOPA?.....	7
Mis aitab põhjamaalasi mõista?.....	11
Jante seadus ehk kui kõik on võrdsed.....	11
Põhjamaades räägitavatest keeltest. Ainult soomlastest ei saa keegi aru.....	27
Omavahelised suhted. Miks lennutatakse nooli alati just rootslaste pihta?.....	34
Suhe loodusega. Õng, jahipüü ja seljakott	38
Rõõm spordist	42
Suvi. Juunis on kõik teisiti.....	46
Igameheõigus. Lõke telgi ees.....	47
MAADE KOONDPORTEED.....	51
Taani. Dannebrog taevast.....	51
Rootsi. Bullerby ja healuriik.....	56
Norrakad – Põhjala naftaparunid.....	62
Soome. Metsatalude maast tööstusriigiks.....	65
Island. Äriviikingite kõrgelt kukkumine.....	67
Ahvenamaa, Fääri saared ja Gröönimaa. Kas omaette või siiski koos Põhjamaadega?	72
PÕHJAMAADE ERIPÄRAD.....	79
Valimistest ja poliitilistest süsteemidest	79
Kas sakslane soomlaste kuningaks?	83
Põhjamaad ja Euroopa Liit – kaks sees, kolm väljas.....	84
Populism ja radikalism. Parempoolsed on pahad	92
Põhjamaade poliitikast arengumaade abistamisel. Lahke käega annetajad.....	101

Võrdõiguslikkusest Põhjamaades. Püksid on ema jalas.....	104
Haridussüsteemist. PISA oivik põles läbi.....	117
Suhe alkoholi. Põhjamaised joomakombed.....	122
Saamid. Kirjud rahvarõivad jäävad kappi.....	134
AJALUGU	141
Viikingid. Mõõgaga ümber maailma	141
Kalmari unioon. Tülitsemine ühise krooni all	144
Põhjala suurriigid	148
Joosta ja luuletada. Ikka oma riigi heaks	153
Pruun invasioon. Põhjamaad Teises maailmasõjas	157
Pigem koos kui üksi	165
Alati kenasti rahulikuks jääda	167
Saksamaa ja Põhjamaad.....	172
LÕPETUSEKS. KUST TULEB JÕULUVANA?.....	185
<i>Kas joulupukki, jultomte, julenisse või julemand?</i>	185
LISA	189
Üldandmed	190
TÄNUAVALDUS	192

MIS AITAB PÕHJAMAALASI MÕISTA?

JANTE SEADUS EHK KUI KÕIK ON VÕRDESED

See peatükk on paigutatud kohe raamatu algusse kindlal põhjusel: kes ei mõista Jante seadust, ei mõista ka põhjamaalasi. Lõpuks kehtib ju Jante seadus kõikides Põhjamaades. Taanis ja Norras öeldakse selle kohta *janteloven*, Rootsis *jantelagen* ja Soomes *janten laki*. Jante seadus pole aga seadus selle sõna otseses mõttes, vaid pigem teatud liiki käitumisnormide kogum, mille kohaselt ei sobi ennast teistest kõrgemale tõsta, end teistest paremaks või targemaks pidada.

Lühidalt öeldes tähendab Jante seadus seda, et keegi ei pea arvama, nagu oleks ta oma sotsiaalse positsiooni tõttu teistest parem.

Jante seaduse „leiutas“ taani-norra kirjanik Aksel Sandemose romaanis „Põgenik ületab oma jäljed“. Selles 1933. aastal ilmunud raamatus on ta kirja pannud kümme reeglit, mis on autori arvates põhjamaalastele omased.

Need kõlavad nii.

Ära arva, et sa oled midagi erilist.

Ära arva, et oled täpselt sama hea kui meie.

Ära arva, et oled targem kui meie.

Ära kujuta ette, et oled parem kui meie.

Ära arva, et tead rohkem kui meie.

Ära arva, et oled midagi enam kui meie.

Ära arva, et sa midagi oskad.

Sul ei tasu meie üle naerda.

Ära arva, et keegi sinu arvamusel hoolib.

Ära arva, et suudad meile midagi õpetada.

Seadus on nime saanud Sandemose välja mõeldud Jante linna järgi, kus tema romaani tegevus 20. sajandi alguses toimub. Jante asub Taanis, kuid seadus ei kehti ainult seal, vaid kõikides Põhjamaade linnades ja külates. Selle seaduse järgi on hierarhiad äärmiselt tasapinnalised. Kui inimene lausa silma ei paista, ei vääri ta ka erilist austust ega kõnetamisvormelit. Sellest tulenevalt ollakse Põhjamaades „sina“ peal. Ainsa erandi moodustavad kuningakoja liikmed. Neid teietatakse, muidu sinatab aga ka majahoidja eestseisuse juhatajat ning kebabiputka omanik klienti isegi siis, kui viimane peaks olema peaminister. Kui põhjajaeurooplased oma vestluskaaslast sinatavad, ei tähenda see sugugi lugupidamatust.

Näiteks Saksamaal oleks kujuteldamatu kohata Angela Merkelit mõne vorstiputka juures – isegi valimisvõitluseaegse vennastumise käigus seda vaevalt ette tuleb. Saksamaal elavad rahvas ja nende valitsejad eri maailmades. Põhjamaades on selline kohtumine aga normaalne. Toon näitena igati iseloomuliku loo, mis juhtus minu endaga 1990. aastate alguses. Elasin toona mõne Saksa päevalehe ja Saksa raadio korrespondendina Oslos. Kord aastas olime kolleegidega kutsutud tookordse peaministri Gro Harlem Brundtlandi juurde õhtusöögile. See oli igati tavapärane, sest välisajakirjanikud saavad mujalgi kutseid valitsus-

tegelaste vastuvõttudele, et viimased saaksid poliitilist olukorda pressile oma vaatenurgast esitada. Pärast üht niisugust õhtut läksin järgmisel hommikul Oslo kesklinnas sisseoste tegema. Kaubamajas kuulsin selja tagant üht naishäält mind tervitamas sõnadega „Hei, Rasso!“. Pöördusin ümber ja nägin enda ees proua peaministrit. Ta tänas mind, et olin õhtusöögist osa võtnud, ja ütles, et on „teel tööle“. Mina tänasin teda kutse eest ja soovisin Grole „kena päeva jätku“.

Ma ei suuda kuidagi ette kujutada, et seisaksin näiteks Berliinis Angela Merkeliga poes sama leti ääres. Veel vähem tõenäoline oleks see, et proua liidukantsler liiguks ilma ihukaitsjateta ja mäletaks ühe täiesti tundmatu välisajakirjaniku nime.

Ka järgmist lugu nägin ma oma silmaga ja kuulsin oma kõrvaga. Millalgi 1990. aastate alguses oli toonane Saksa välisminister Klaus Kinkel visiidil Oslos. Kui tema kolleeg ja võõrustaja Thorvald Stoltenberg autoga ette oli sõitnud, pöördus autojuht lahkudes ministri poole küsimusega: „Kuule, Thorvald, mis sa arvad, mis kellaks sa siin valmis saad?“

Meie arusaamade kohaselt on selline kõnetus kohatu, isegi solvav. Pealegi – autojuht julgeb küsida ministri ajakava! Põhjamaalaste vaatenurgast on see aga igati loogiline. Autojuht peab ju oma aega täpselt samuti planeerima nagu välisminister ja keegi ei saa öelda, et ühe ajakava on tähtsam kui teise oma. Ka välisministri kohta kehtib Jante seaduse esimene reegel, mis, nagu juba öeldud, kõlab nii: „Ära arva, et sa oled midagi erilist.“

SUUREJOONELINE MAKSUPETTUS PÕHJAMAADES EI ÕNNESTUKS

„Maksuamet on teinud rohkem mehi valetajateks kui abielu.“
Saksa teleajakirjanik Robert Lembke (1913–1989)

Erinevused ülemate ja alamate ning vaeste ja rikaste vahel on Põhjamaades palju väiksemad kui Saksamaal, kuigi Põhjamaadeski on loomulikult nii miljonäre kui ka vaeseid. Lõhe rikaste ja vaeste vahel ei ole seal nii suur kui mujal maailmas. Ja pealegi – rikas ei näita oma rikkust välja. Kui vene miljonär laseb šampanjakorkidel lennata ja muretseb endale purjejahi, villa ning tikk-kontsadel armukese ja sakslane pargib ukse ette vähemalt Mercedes-Benzi või mõne muu luksusauto, siis põhjamaalasest miljonär sõidab tööle ühistranspordiga, kasutades korralikult kuukaarti. Peaasi, et naaber ei arvaks, et rikkus on teda ülbeks teinud.

Samas võib Põhjamaades igaüks täpselt näha, kui palju tema naaber teenib. Maksuandmed on internetis kõigile kättesaadavad ning tahtmise korral saab maksuametisse helistada ja järele küsida, pealegi ükskõik kelle kohta, olgu tegemist siis naabri või peaministriga. Isegi erilist põhjendust ei pea tooma. Keegi ei küsi, mis eesmärgil seda teavet kasutatakse. Nii on see Norras ja Soomes. Ja Rootsiski. Viimases on „avalikkuse põhimõte“ eriti pikka aega kehtinud. Juba aastal 1766 oli igal kodanikul õigus tutvuda ametlike dokumentidega, mille hulka kuulusid ka maksuteated. Kui te ei usu, helistage kasvõi ise Rootsi maksuinfosse. Veelgi mugavam on osta endale *taxeringskalender*, käibemaks ja saatekulu on hinna sees. Kalender meenutab veidi telefoniraamatut ja sisaldab vastava maakonna või piirkonna – kõik andmed ei mahuks ühte raamatusse ära – kõigi elanike maksuandmeid. Milleks seda vaja on? Alljärgnevalt tsitaat kirjastuselt, kes maksuandmete registreid välja annab: „*Taxeringskalender* võimaldab sul rahulikult järele vaadata, kui palju sinu kaasinimesed teenivad. Sa saad võrrelda oma

töötasu teiste omaga. Saad vaadata, kui palju teenivad sinu töökaaslased ja naabrid ning eelkõige kolleegid, kes töötavad samas valdkonnas, nagu ka sinu ülemused või inimesed, kellega sa koos mingil kursusel käid, või kõikide parteide poliitikud, kuulsused ja teised, kes sulle iganes huvi pakuvad. Lisaks leiad nimekirja, kus on kirjas need, kes selles maakonnas või piirkonnas kõige enam teenivad. Samasugune nimekiri on ära toodud ka kogu Rootsi ulatuses enim teenivate inimeste kohta.“ No kas pole praktiline!

Taxeringskalender ei ole muuseas mingi kaasaja leiutis. See on olemas juba aastast 1903. Aga kui tahetakse teada, kui palju teenivad selle maa rikkad ja kuulsad, võib *taxeringskalender*'i pealt kokku hoida. Kuulsustest ja nende sissetulekutest annab põhjaliku ülevaate kõmuajakirjandus. See avaldab tippissetulekuga inimeste ja prominentide tuludeklaratsioone igal aastal.

Selle üle, kuidas maksuandmetega ümber käia, vaieldi Saksamaal kõvasti 2014. aasta kevadel. Sel ajal oli meedias suurelt teemaks jalgpalliklubi Bayern München mänedžeri Uli Hoenessi protsess. Hoeness oli maksuameti eest kõrvale toimetanud uskumatult suure summa – 28,4 miljonit eurot. Sellega seoses võeti *talk show*'des jutuks Rootsi maksusüsteem ja küsiti, kas selline mudel võiks ka Saksamaale sobida. Tänu läbipaistvusele – Rootsi maksuametil on otsene ligipääs kodanike pangakontodele – ei saa seal toimuda mingit suurejoonelist maksupettust. Isegi Hoenessi teravaimad kritiseerijad, kes nägid teda meeeldi kandmas talle määratud karistust – kolm ja pool aastat vangistust –, keeldusid kategooriliselt avalikkusepõhimõttest, mida näeb ette Soome, Rootsi ja Norra maksuseadus. Ühehäälnene nõue oli, et maksusaladus peab jääma puutumatuks.

KARL BERTIL HOOLITSEB ÕIGLUSE EEST EHK ROOTSI JÕULUMUINASJUTT

„Ma varastasin pakid ja andsin need vaestele.“

Karl-Bertil Jonsson (14), „Karl-Bertil Jonssoni jõuluõhtu loo“
peategelane

Isegi jõulumuinasjutus on *taxeringskalender*'il oma roll. 1975. aastast saadik näitab Rootsi televisioon aastast aastasse jõuluõhtul sama joonisfilmi. See räägib 14-aastasest Karl-Bertil Jonssonist, kes on suur Robin Hoodi austaja. Seepärast tahab ta vaeseid aidata – nagu seda tegi tema suur eeskuju – ning jagada neile jõulukingitusi. Aga kust peaks väike poiss saama kinke, mida jagada? Koolivaheajal töötab Karl-Bertil postkontoris, kus tal tuleb pakke sorteerida. Seal ta näppab siis pakke, mis on adresseeritud rikastele, ja kingib need jõuludeks edasi vaestele. Kuidas Karl-Bertil aga teab, kes on rikas ja kes vaene? Arvasitegi ära: ta vaatab *taxeringskalender*'ist järele. Nii võib ta kindel olla, et varastab tõesti rikastelt ning saadab kingid edasi neile, kes neid vajavad. Kui Karl-Bertili varguslugu ilmsiks tuleb, on tema isa muidugi väga kuri. Ta käsib pojalt kõik rikkad, kelle pakid ta ära varastas, läbi käia ja nendelt vabandust paluda. Lugu lõpeb väga rootsipäraselt: loomulikult on ka rikkad huvitatud toimivast sotsiaaliigist ja tahavad, et vaestel läheks hästi. Seepärast pole nad ka väikese Karl-Bertili peale sugugi pahased, vaid vastupidi – tunnevad isegi väikest kergendust, et lõpuks ometi saavad pidada jõule ilma niisuguste mõttetute kingitusteta nagu pajalapid ja tuhatosid. Ei ole vaja just erilist tõlgendamisoskust, et mõista, mida poisike selles jõululoos sümboliseerib: muidugi Rootsi riiki, kes võtab rikastelt ja annab vaestele nagu Robin Hood. Ka rikastelt võtab ta ainult nii palju, kui nad anda suudavad, ja sel viisil, et rikkad ise rahule jäävad. Kuna Karl-Bertil on nii hea, pühendas Rootsi post talle aastal 2002 erimargi. Ning see pole sugugi enam muinasjutt, vaid päris tõsi.

Loomulikult tuleb ka Põhjamaades ette maksupettusi, aga võrreldes Saksamaal toimuvaga on need pigem nagu väikesed taskuvargused. Tõeliselt suur pettus pole lihtsalt võimalik, sest avalikkuse põhimõte kannab hoolt mitte ainult selle eest, et riigiasju ei aeta vaiksetes tagakambrites, vaid loob ka olukorra, kus igast rootslasest saab või vähemalt võib saada „maksuinspektor“. Kuidas on naabril uus auto, kui ta väidetavalt nii vähe teenib? Ja Svenssonite uus ilus suvemaja. Kes küll selle kinni maksis? Sellised küsimused käivad paljudel rootslastel (ning ka soomlastel ja norrakatel) peas ringi. Kriitikud näevad selles võimalust, et tekib niisugune riik, kus kõik kõiki jälgivad ning pealekaebamisele on ukсед valla. Süsteemi pooldajad viitavad aga õiglastele maksudele ja sellele, et maksuseadus ei eelista Põhjamaades rikkaid nagu Saksamaal. Maksupettust ei peeta väikeseks kõrvalekaldeks ja nii suhtuvad sellesse mitte ainult prokurörid, vaid peaaegu kõik. Rootsi maksuameti analüüsiosakonna juhataja Jan-Erik Bäckman nendib: „Meil on väga kõrge maksumoraal, seda isegi ülejäänud Euroopaga võrreldes.“ Rootsis – ning see käib samavõrd Soome ja Norra kohta – samastavad inimesed end palju rohkem riigiga kui Saksamaal. Seetõttu on väga vähestel tunne, et riik tahab neilt raha ära võtta. Pigem soovitakse saada oma (maksu) raha eest korralikku teenust. Peaaegu kõik põhjaeurooplased on uhked oma sotsiaalriigi üle – isegi liberaalid ja konservatiivid nõuavad üldjuhul üksnes väikeseid maksukärpeid, sest sotsiaalsüsteemi kallale ei taheta minna. Keska Lõuna-Euroopas ollakse seisukohal, et riik tähendab poliitikuid ning seetõttu on riik teatud mõttes kodanike vastane. USA-s on kujunenud sellest koguni veendumus: riiklik sekkumine on juba iseenesest halb. Isegi siis, kui riik hoolitseb tervishoiu eest, nähakse selles üksikisiku vabaduse piiramist.

Põhjamaades valitsevad selles küsimuses lausa paradiislikud olud. Riik ei tähenda seal poliitikuid, kes rahvast

valitsevad. Riik tähendab kõiki selle maa kodanikke. Seetõttu on põhjamaalastel ametiasutuste vastu ka säärane põhimõtteline usaldus, mis võib tunduda sakslastele lausa naiivne. Igatahes peab tunnistama, et nende juhid ei ole neile pärast Teist maailmasõda ka päriselt valetanud. Ja seetõttu kehtib valdavalt seisukoht, mida on väljendanud heaoluühiskonna uurija Christian Albrekt Larsen: „Enamikule põhjamaalastest on riik ja selle institutsioonid edu mudel.“ Kui selgitatakse välja kõige madalama korrupsioonitasemega riike, on Põhjamaad alati esireas. Korrupsiooni jälgiva rahvusvahelise organisatsiooni Transparency International korrupsioonitajumise indeksi (*Corruption Perception Index*) kohaselt oli aastal 2013 esimesel kohal Taani, edestades Soomet, Rootsit ja Norrat. Peale Põhjamaade on esimese viie hulka jõudnud üksnes Uus-Meremaa. See-eest puudub sealt aga Island. Saareriiik oli aastaid ikka esimese kolme hulgas, kuid panganduskriisi ning sellega seotud mahhinatsioonide käigus kukkus see 12. kohale. Samal kohal oli muuseas ka Saksamaa. Islandi juhtum on hea näide sellest, et ka Põhjamaades ei usaldata riiki pimesi: valitsused peavad usalduse alati uuesti välja teenima. Kui nad seda ei tee – nagu juhtus Islandi valitsusega finantskriisi ajal –, siis nad kukutakse. Aastal 2009 pidi konservatiivne peaminister Geir Haarde tagasi astuma. Ning see, et Reykjavíkis valiti 2010. aastal peaministriks koomik Jón Gnarr, oli üks kodanike protesti väljendus. Islandi panganduskriisist ja Gnarrri poliitilisest karjäärist tuleb raamatus veel juttu.

TULUDEKLARATSIOONI KOOSTAB MAKSUAMET

„Maksustamise tagajärjeks on Rootsis see, et kogu teenistus antakse maksuametile. Selle eest saadakse vastu söögitalonge ja iga kolme aasta tagant uus ülikond.“ Rootsi filmitegija Lars Jönsson (snd 1961)

Tagasi Rootsi ja ühtlasi kodanikele osutatava teenuse juurde. Kuna riik teab nagunii oma kodanikest kõike – riigil on juurdepääs ka nende pangaandmetele –, võib ta pakkuda erilist teenust. Maksuamet saadab maksukohustuslastele välja juba eeltäidetud tuludeklaratsioonid. Need tuleb vaid allkirjastada ja tagasi saata. Viimasel ajal võib ametliku tuludeklaratsiooniga nõustumisest teada anda ka SMS-iga: mobiili tipitakse sõnum, et ollakse nõus sellega, mida tulumaksuarvuti välja on arvestanud, ja tuludeklaratsioon ongi valmis. Kümme protsenti rootslastest kasutabki juba seda võimalust. Selline lühideklaratsioon on võimalik ka seetõttu, et Rootsi maksuseadus on väga lihtne. Erandeid peaaegu pole, individuaalseid mahaarvamisevõimalusi on vähe.

Viimaste aastate tuntuim maksupettuse juhtum on seotud ajakirjaniku, raamatuautori, ettevõtja ja Mõõduka Koalitsioonipartei (Moderata Samlingspartiet) poliitiku Maria Boreliusega. Aastal 2006 oli ta kaheksa päeva kaubandusminister, kuni pidi maksuskandaali pärast tagasi astuma. Varsti pärast Boreliuse ametisse nimetamist sai teatavaks, et ta oli 1990. aastate alguses – rohkem kui kümme aastat enne ministriks saamist – võtnud mustalt tööle lapsehoidja. Lisaks pidi ta üles tunnistama, et tema elukaaslane oli ostnud Rootsis 735 000 eurot maksnud suvemaja Jersey maksuparadiisi riulifirma vahendusel, et varamaksu pealt kokku hoida.

Loomulikult ei saanud sellist ministrit enam pidada ja tal tuli kohe ametist lahkuda. Iroonilisel kombel oli valitsus, kuhu Maria Borelius pidanuks kuuluma, tulnud välja

valimislubadusega kaotada varamaks. Ja seda ka tehti – vahetult pärast proua ministri tagasiastumist.

Ka islandlased ei võta maksusaladust väga tõsiselt. Isegi väheste matemaatiliste teadmistega võib iga kodaniku sissetuleku kommunaalmaksude põhjal välja arvutada.

Kui ma nüüd veidi kõrvale kaldusin, siis olgu öeldud, et ka maksuseadus on Jante seadusega seotud, sest siingi kehtib põhimõte „Ära arva, et sa oled midagi erilist“. Seegi ei muuda asja, kui ollakse parasjagu minister.

ALATI KENASTI TAGASIHOIDLIKUKS JÄÄDA

„Ülemäärast omandit ja kangekaelset oma positsiooni toonitamist peetakse Rootsis surmapatuks.“ Saksa ärimeestele suunatud nõuanne väljaandest Springer Management

Peale selle, et Põhjamaade poliitikud peavad kenasti deklareerima oma lapsehoidja, on nad sunnitud järgima Jante seaduse teisigi kirjutamata reegleid. Sellel, kes teledebatis kõikiteadjana üles astub, pole valimistel mingeid välja-vaateid. Demonstratiivset enesekindlust ei peeta juhiomaduste näitajaks, vaid lihtsalt üleolevaks käitumiseks. Kunagine Rootsi peaminister Göran Persson, keda kutsuti tema rämeda esinemisviisi tõttu Perssoni-pulliks, pidi oma käitumismaneeeri korrigeerima, enne kui valijad ta omaks võtsid. Kui ta aga 2006. aasta valimisvõitluses vana kombe juurde tagasi pöördus ja röökis ajakirjanike peale, kes esitasid talle vastumeelseid küsimusi, langes tema populaarsus otsekohe. Kuigi riigi majandusnäitajad olid tema valitsemisajal suurepärased, ei valitud teda tagasi.

Ka ettevõtluses ei vii liiga suure enesekindluse demonstreerimine kuhugi. Sellega on probleeme paljudel Saksa ettevõtjatel, kes tahavad Põhjamaadega äri ajada. Sakslased on harjunud karmide vaidlustega, nad jäävad oma seisukoha juurde ning taganevad nõudmistest üksnes häda sunnil. Nii